

20. Shenrok V. P. A. Kulish: biograficheskiy ocherk. – Kiiv, 1901. – 255 s.

Аннотация

В статье отражен характер взаимоотношений двух градов украинского интеллектуального пространства середины XIX в. – Пантелеймона Кулеши и Михаила Юзефовича. Сначала их связывала искренняя дружба, активное общение, взаимная поддержка, но начиная с 1870-х гг. Юзефович стал непримиримым врагом украинофильства и всеми возможными способами пытался доказать верховным органам Российской империи, что одним из главных виновников развития «украинского сепаратизма» является Пантелеймон Кулеши. В этой студии мы попытаемся выяснить, почему произошел такой поворот и что было в основе дружбы этих двух неординарных личностей.

Ключевые слова: Пантелеймон Кулеши, Михаил Юзефович, интеллектуальная элита, украинское национально-культурное движение, Кирилло-Мефодиевского братства, «кулешовка», Эмский указ.

Annotation

This article represents the relationship of two grandees of Ukrainian intellectual space middles of 19th century –PanteleimonKulish and MykhailoYuzefovych. At first they were linked by sincere friendship, active communication, mutual support, but at beginning from 1870th M. Yuzefovych became an irreconcilable enemy of Ukrainophilism but in all possible methods tried to be heard of the supreme organs of the Russian empire, that one of main culprits of "Ukrainian separatism" is PanteleimonKulish and his "kulishivka". Why such turn was and what was in basis of friendship these two unordinary personalities we will try to find out in this studio.

Key words:PanteleimonKulish, MykhailoYuzefovych, intellectual elite, the Ukrainian national and cultural motion, Kyrylo and Mefodii fraternity, "kulishivka", Emskyi decree.

УДК: 94(477) «1855-1864»

**Дмитрій Ніколайчук
(Київ)**

ПАВЛО ІВАНОВИЧ ГЕССЕ – КИЇВСЬКИЙ ЦИВІЛЬНИЙ ГУБЕРНАТОР: ЕТАПИ ЖИТТЄВОГО ШЛЯХУ ТА СЛУЖБОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

У статті розглядається службовий та життєвий шлях київського цивільного губернатора Павла Івановича Гессе. Досліджуються основні механізми та заходи впровадження російської імперської політики в Київській губернії, роль цивільного губернатора в системі імперської влади на місцях. Аналізуються основні соціально-економічні та політичні постанови губернатора в контексті суспільно-політичного життя Російської імперії не лише на посаді київського цивільного губернатора, а під час перебування на інших урядових посадах в українських губерніях.

Ключові слова: Павло Іванович Гессе, чиновник, губернатор, селянська реформа 1861 р., польське повстання 1863 р.

Дослідження досвіду та методів місцевого управління в Російській імперії другої половини XIX ст., набуває нових форм у зв'язку з початком проведення в Україні адміністративно-територіальної реформи і політики децентралізації. Призначення на посаду цивільного губернатора дієвого сановника провідника урядової політики в національних регіонах імперії було стратегічним завданням центральної влади в Російській імперії. Тому дослідження ролі окремих представників місцевого чиновничого апарату є досить актуальним у вивченні механізмів функціонування місцевих імперських інституцій, оскільки саме цивільні губернатори від імені імператора здійснювали управління краєм, а їхні службові та особистісні характеристики часто мали виключне значення при призначенні на посаду.

В умовах реформування державного управління у сучасній Україні, обумовленого прагнення подолати протиріччя, що породили загальнополітичну та соціально-економічну кризу в країні, дослідження життя та діяльності місцевих імперських чиновників, аналіз здійснених ними заходів, застосованих методів управління у керованих ними територіях набуває особливого наукового значення і є актуальним для нашого дослідження.

Дослідження постаті чернігівського, а згодом і київського цивільного губернатора Павла Івановича Гессе у цьому контексті є науково обґрунтованою проблемою.

У вітчизняній історіографії проблема ролі окремих представників імперської влади на місцях в контексті функціонування імперських місцевих органів влади та суспільно-політичної ситуації в українських губерніях у складі Російської імперії присвячено дослідження таких вчених, як: М. Бурдін [2], Л. Губицький [6], Ю. Земський [11], В. Шандра [25].

У сучасній українській історіографії з проблем організації адміністративно-територіального управління національними регіонами Російської імперії науковцями значну увагу приділено дослідженню та висвітленню питань соціально-економічного розвитку регіонів, організації системи влади в українських губерніях Правобережної та Лівобережної України. Зокрема у працях сучасної української дослідниці М. Казьмирчук висвітлено соціально-економічний розвиток та становище Київської губернії в другій половині XIX ст. [12]; питанню функціонування адміністративних установ Правобережної України кінця XVIII-початку XX ст., діяльності губернаторів та їхньої ролі в владній ієрархії Російської імперії присвячено роботи доктора історичних наук, професора В. Шандри [22; 23]. Ряд

досліджень розкривають діяльність таких імперських чиновників вищого рангу, як: О. Маркевич [17; 18], Р. Воробей [4], В. Желізняк [10], М. Бармак [1].

У більшості досліджень, науковці, аналізуючи імперське управління в Наддніпрянській Україні, окремо не висвітлюється діяльність цивільного київського губернатора П.Гессе.

Джерельною базою для нашого дослідження є біографічні словники [19] дворянські родоводи, спогади та мемуари російських чиновників [3], які подають додаткову інформацію та оцінки сучасників діяльності П.Гессе на посаді київського цивільного губернатора. Змістовним джерелом для нас є архівні документи періоду перебування П.Гессе на посаді київського губернатора Центрального державного історичного архіву України (ф. 442 – Канцелярія київського, волинського та подільського генерал-губернатора), Державного архіву Київської області (ф.1 – Київське губернське правління, ф.2 – Канцелярія київського губернатора).

Метою дослідження є спроба висвітлення життєвого шляху та аналізу службової діяльності П. І. Гессе на посаді київського цивільного губернатора.

Наукова новизна нашого дослідження полягає в спробі висвітлити основні етапи життя та діяльності київського губернатора Павла Івановича Гессе.

Упродовж 1855-1864 рр. очільником Київській губернії був Павло Іванович Гессе, перебування якого на посаді губернатора майже 10 років було не типовим для управлінської системи в українських губерніях Російської імперії, що зазвичай для посадовців такого рангу, як вказує дослідниця В.Шандра, становило 3-5 років [24].

Павло Іванович Гессе народився в 1801 р. і походив із спадкових дворян Тульської губернії. Батько його генерал-лейтенант Іван Христианович Гессе – саксонський артилерист, у 1788 р. прийнятий на російську службу сержантом в Гатчинську артилерійську команду.

Досить дискусійним у біографії П. Гессе є питання про його походження. Так, граф Ф.Ростопчин говорить про німецьке походження батька П.Гессе – І.Гессе. «І. Х. Гессе... немец темного происхождения, ... человек прекраснейший, честный, беспристрастный и заботившийся главным образом о соблюдении внешних форм, но он был годен для дел лишь до 6 ч. вечера, после чего всецело поглощался трубкою и пуншем [20, с.144-145]». Тоді, як граф С.Вітте, голова Ради міністрів Російської імперії, говорить про єврейське походження цивільного київського губернатора: «Сами Гессе еврейского происхождения, в них есть значительная доля еврейской крови. В

наружности генерала Гессе [мається на увазі сина Павла Івановича Гессе – Петра Павловича – *Д.Н.*] это не было заметно, но в наружности его брата [Миколи Павловича – *Д.Н.*], который был в Киеве губернатором (также вследствие влияния Козлянинова), еврейский тип резко проглядывал, что не мешало, как Киевскому губернатору Гессе, так и генералу Гессе быть людьми весьма порядочными [3, с.95]».

Освіту здобув у Московському університетському пансіоні, після закінчення якого вступив до Московського університету, але, не закінчивши повного університетського курсу, 17 лютого 1817 р. розпочав військову службу підпрапорщиком в лейб-гвардії Ізмаїлівського полку. Варто відзначити швидке службове зростання молодого офіцера: 29 січня 1820 р. – прапорщик; 1 січня 1821 р. – підпоручник; 6 січня 1823 р. – поручик; 1825 р. – бригадний ад'ютант; 19 березня 1826 р. - штабс-капітан і призначений ад'ютантом до петербурзького коменданта генерал-ад'ютанта Башуцького [7, арк. 43 зв.].

У 1829 р. П. Гессе виходить, за сімейними обставинами, у відставку в званні капітана, а вже 1831 р. у зв'язку із епідемією холери в Тульській губернії попечителем по Веневському повіті [20, с.144-145].

З 6 липня 1838 р. Павло Іванович продовжує своєю цивільну службу кар'єру. Отримавши ранг надвірного радника його призначено полтавським віце-губернатором, на якій він перебував не повних три роки. 11 січня 1841 р. його призначено в жєцивільним губернатором Чернігівської губернії.

Роки перебування Павла Івановича Гессе на посаді цивільного чернігівського губернатора відзначені рядом заходів у соціально-культурній сфері. Так, за його активного сприяння було сформовано першу пожежну команду, закладено парк (нині – Центральний парк культури і відпочинку ім. М. М. Коцюбинського), побудовано спеціальне приміщення для театру (у 1853 р., Червона базарна площа), яке проіснувало до початку ХХ ст. [18, с.64-65].

19 жовтня 1852 р. у зв'язку з призначенням чернігівським військовим губернатором із залишенням управляти й цивільною частиною, Павло Іванович Гессе отримує звання генерал-майора із зарахуванням по армійському відомству.

11 березня 1855 р. П. Гессе призначено київським цивільним губернатором. Одночасно його затверджено на посаді віце-президента Київського тюремного комітету. У діловому листуванні із міністром внутрішніх справ графом С. Ланським, київський, подільський та волинський генерал-губернатор князь І. Васильчиков, відзначає досить високі

управлінські здібності генерал-лейтенанта П. І. Гессе, якого тільки-но призначено на посаді київського цивільним губернатором, та уміння швидко входити в курс справ, ефективно виконувати спеціально поставленні завдання [16, С.204].

Суспільно-політична ситуація в Київській губернії вимагала від очільника краю особливого розуміння її специфіки. Ось, як оцінює начальник губернії стан настроїв українського населення, зокрема селян в Канівському повіті, під час перепоховання Т.Шевченка в Україні: «Другое дело за Днепром, в Полтавской и других губерниях: там много козаков и самые помещики малороссияне, а здесь этого делать нельзя [мається на увазі не розмовляти з селянами про історію, козаків, гайдамаків – Д.Н.], потому что здесь помещики все поляки и, хотя, положим, из подобных рассказов ничего не может быть или произойти возмутительного, да они боятся, чтобы на них не напали крестьяне [5, С.462]».

Тим більше, що справа з перепохованням Кобзаря в Україні для київського цивільного губернатора мала і особистісний аспект. П.І.Гессе у свій час був особисто знайомий з Тарасом Григоровичем Шевченком і як імперський адміністратор сприяв у вирішенні особистого клопотання поета, а згодом був одним із дієвих учасників у його справі в квітні 1847 р.

З Тарасом Григоровичем Павло Іванович познайомився, ще коли перебував на посаді чернігівського губернатора у 1846р. О. Афанасьєв-Чужбинський, згадував про їхні зустрічі у домі П. Гессе: «Сперва мы решились было жить анахоретами, но приглашения были так искренны и в некоторых домах принимали нас так радушно, что, очертя голову, мы начали появляться в черниговском свете. В двух домах в особенности часто обирались – у губернатора и губернского предводителя, где нас окружали всевозможным вниманием и где, действительно, радушие и бесцеремонный прием всех и каждого были первым и главным условием [5, с.116-117]». Згодом, підготувавши й видавши власним коштом перший випуск офортів «Живописної України», Т. Шевченко, пам'ятаючи гостинність та прихильність до свого таланту, звернувся до чернігівського губернатора П. І. Гессе з проханням посприяти у справі організації передплати цієї серії серед чернігівської громади. Чернігівський губернатор досить прихильно поставився до самого поета та його клопотання. Але ставлення імперського чиновника відразу ж змінилося після викриття Кирило – Мефодіївського товариства. Цивільний губернатор не тільки сам пориває будь-які стосунки з поетом, а застерігає від цього інших. Так, він наполіг, щоб чернігівський приятель Тараса Григоровича седневський поміщик Андрій Іванович

Лизогуб припинив будь-яке листування з поетом. Згадував О. Кониський: «Літуючи р. 1850 в Чернігові у своїх свояків Занькевичів, Орлов через чернігівського губернатора Павла Гессе покликав до себе Лизогуба. Віч-на-віч він ганьбив його за приятелювання і листування з Шевченком і царським іменем заборонив йому листуватися з ним, похваляючись, що інакше “і про його, Лизогуба, знайдеться місце там, де перебуває Шевченко”. За Лизогубом з того часу був потайний нагляд поліції [26, с.375]».

Після відбуття покарання, 1859 р. Т. Шевченка відвідує Україну. П. І. Гессе, уже як цивільний київський губернатор, вживає найсуворіших заходів щодо організації нагляду за опальним поетом та маршрутом його подорожі. П. Гессе 15 червня 1859 р. розіслав циркуляр про встановлення суворого нагляду за Т.Шевченком усім земським справникам і городничим Київської губернії, а ті, в свою чергу, дали відповідні розпорядження підлеглим становим приставам: «предписываю по прибытии Шевченко в ваше ведомство учредить за ним самый строгий надзор, о последствиях которого и о времени выезда его мне донести [21, с.323]».

1861 р., під час перепоховання Т. Шевченка на Чернечій горі, біля Канева, київський цивільний губернатор П. Гессе вже буде відкрито негативно говорити про поета під час особистої розмови із другом Т.Шевченка – Г.Честахівським:«При сем его превосходительство [губернатор П.Гессе – Д.Н.], порядочно ругнув покойного Шевченка, упрекал нас малороссиян за то, что мы вздумали поднять так высоко Шевченка не по заслугам его, что будто бы Шевченко хотел поднять упавшую малороссийскую народность, а сам был не что иное, как пьяница, и проч. [5, с. 459]».

Історія взаємин київського цивільного губернатора П. Гессе і Т.Шевченка ще раз засвідчує: по-перше, розуміння вищим імперським чиновництвом місця і ролі Кобзаря у формуванні національної самосвідомості українців, їхнього страху від впливу поетового слова на свідомість пересічного українця; по-друге, їхній лібералізм відразу ж зникав, коли українці виявляючи свою культурну самобутність, заявляли про своє прагнення до самостійного національного життя.

На київського цивільного губернаторства П. Гессе покладалися обов'язки контролю за впровадженням норм Селянської реформи 1861 р. у Київській губернії. За положеннями реформи 1861 р. селяни упродовж двох років отримавши особисту свободу, вважалися «тимчасовозобов'язаними» і лише після укладання уставної грамоти земельний наділ передавався їм у приватну власність. Аналізуючи стан справ, щодо впровадження реформи

1861 р. генерал-лейтенант П. Гессе на зборах з волосними старшинами відмічає, що «помещики, на понуждение о скорейшем составлении уставных грамот отвечают, что грамоты не составляются оттого, что крестьяне не желают принимать никакого участия в их составлении, не хотят подписывать их и уклоняются входить в добровольные сделки с помещиками. Можно ли поверить, чтобы крестьяне были так равнодушны, к собственным выгодам, и отдаляли от себя то время, в которое они вполне испытают благо – дарованных им прав. К несчастью оправдания помещиков подтверждаются на самом деле; мне известно, что между крестьянами, ходят нелепые толки – будто через два года им будет дано больше прав, как определено в Положении [14, С.1]».

Таким чином, стан страв вимагав рішучих дій від очільника губернії. Тому на зібранні із волосними старшинами в січні 1862 р., П.Гессе наказав не лише довести до відома селян, «что нечего им опасаться, подписывать акты уставных грамот, ... что в случае упрямства и небрежения о собственном благе, Правительством разрешено составлять грамоты, без их участия и не требовать их подписи. Они воображают, что выиграют что-нибудь, если уставные грамоты будут составлены без их участия и подписи? Нет, не выиграют, а могут много потерять, потому, что после если, и будут жаловаться на то, что грамота написана не так, как следует, что они, в чем-либо обижены, такая жалоба, не будет иметь силы [14, С.1]». З метою найбільш доступно пояснити й розтлумачити малоосвіченим і практично неписьменним українським селянам урядові рішення щодо аграрної реформи цивільний губернатор П. Гессе наказав надрукувати царський маніфесті свою промову до волосних старшин українською мовою. Здійснюючи поїздку по губернії у 1862 р., з метою переконати селян у необхідності укладання «уставних грамот», київський цивільний губернатор П. Гессе мав із собою чиновника, який повторював його промову «малоросійською мовою» і роздавав потім друковані екземпляри українського тексту зібраним старшинам [17, с.69].

Таке використання української мови у службовій сфері київським цивільним губернатором, сучасний російський історик О. Міллер називає нічим іншим, як «стремлениям власти довести свои решения до крестьян... не останавливались перед тем, чтобы обратиться к ним на украинской языке». Тим більше, що у цьому він не був новатором. Так, чернігівський губернатор С.Голіцин послуговувався «Селянським положенням» перекладу П. Куліша [17, с.69].

Практику вживання та використання української мови імперськими чиновниками у цей період дослідники пояснюють політикою лояльності царського уряду у мовному питанні щодо української мови (яка тривала до польського повстання 1863 р.).

Будучи представником імперського чиновництва, П. Гессе, добре розуміючи бюрократичні механізми у зволіканні важливих рішень, виявив себе ефективним управлінцем, який уміло використовує свій чиновний досвід при необхідності швидкої реалізації на практиці важливих урядових рішень. Відповідаючи за дотримання термінів щодо виконання імператорського «Маніфесту» 1861 р., київський цивільний губернатор намагався прискорити юридичну процедуру пов'язану зі звільнення селян з кріпацтва, вживши дієві заходи щодо поліпшення роботи чиновників губернських установ, які часто свій приватний інтерес при реалізації основних заходів Аграрної реформи (1861 р.) ставили вище державних завдань. Так, зі сторони губернської адміністрації виявилось «что по делам о выкупаемых крестьянами землях, происходит значительная в движении медленность собственно по несвоевременному доставлению требуемых Губернским Присутствием от разных мест справок... Оказалось, что изготовляются в 6 столе один экземпляр справки передаваемой для подписания сведений во все столы Канцелярии сего Управления и по возвращении этой справки с написаниями в каждом столе ответа в 6-й стол тот час изготовляется в Губернское по крестьянским делам присутствие [8, акр.19]», що дозволяє зробити висновок про навмисне зволікання чиновникам у наданні довідок, адже в переважній більшості саме вони виступали тими землевласниками які були зацікавленими у як найдовшому збереженні стану «тимчасовозобов'язаних» для селян [6, С.112]. Відтак, очільник губернії змінює механізм роботи канцелярії у наданні довідок для селян при викупі земельних наділів, ліквідуючи породжені бюрократичні перепони: «вместо посылаемой ныне из 6 стола одной общей во все столы справки, посылают таковые один раз о все те отделение в которых его [мається на увазі селянина – Д.Н.] сведения собираются» та обмежуючи кількість відділень в які направлялася справка до 7-ми: Поліцейське, Господарське, Земське, 4-й та 5-й стол Слідчого відділення, Особий та Газетний столи [8, арк. 19].

П. Гессе, як імперський очільник краю, не полишився осторонь від подій пов'язаних з Польським повстанням (1863-1864 рр.). Так, вживаючи заходи щодо обмеження можливої фінансової та матеріальної підтримки повстання з боку місцевої польської шляхти, київський цивільний губернатор

видав циркуляр, яким вимагалось від державних посадовців та інституцій суворо пере перевіряти осіб на політичну благонадійність: «при совершении каких бы то ни было надвижение или при взыскании с таковых имений или при взыскании с таковых имений по заемных обязательствах и контрактам равно при назначении имений в продажу предварительно забираемы были от дел Его Превосходительства справки о неприкосновенности к мятежам лиц совершающих акты [8, арк. 10]», а 24 червня 1863 р. губернатор доповнює його спеціальним розпорядженням, що «указаний порядок относится и к владельцам ненаселенных земель, и к домовладельцам [8, арк. 10]», що значно розширювало коло осіб, які потрапляли під чиновницький контроль.

У Правобережній Україні, після придушення польського повстання 1863 р., гостро постала проблема кадрового забезпечення управлінських установ, особливо в слідчих органах. Заборона обіймати посади особами польського походження, які склали більшість дворянства в цих губерніях, фактично ліквідувала постійне джерело для місцевих кваліфікованих кадрів [25, С. 111].

За такого стану речей київський цивільний губернатор П. Гессе, доповідаючи міністру внутрішніх справ графу С.Ланському (доповідна від 24 листопада 1863 р.), вносить ряд конкретних пропозицій, спрямованих на посилення, особливо у слідчих органах, політично благонадійних кадрів: «Важным обстоятельством есть недостаточные средства наших полиций, и, главное, что уездные исправники не имеют в польском обществе достаточного значения, от того, что по недостатку своего образования не стоят в уровне с обществом, с которым они имеют дело. Поляки смотрят на полицию как на грязный элемент нашей администрации не потому, что она была так дурна, а потому что помещики польские при надменности, гордости и светской образованности, ничего не имеют общего и слишком разъединены с нашими чиновниками. Владельцы богатых поместий не принимают к себе на глаза полицейских чиновников и самого уездного исправника, отправляют их к своему управляющему, считая его недостойным чести быть в его обществе... Между тем, чиновники по своему образованию и тщательному выбору их при определении, могли бы быть весьма полезны для службы в других губерниях, а потому исключить их со службы было бы несправедливо, и мне кажется, лучшее средство заменить их русскими, было бы перевести их в Великорусские губернии, а оттуда – русских. Перемена эта может быть сопряжена с неудобствами и затруднениями, да и вероятно, местное начальство губерний избереет для перевода худших следователей. Поэтому считаю, что лучше переводить судебных следователей польского

происхождения в Великорусские губернии при открытии вакансий, а на их места назначают кандидатов на судебные должности, так продолжать до полных их замены русских чиновников [2, С. 165-166]. «Польське питання», яке перманентно загострювалося в Російській імперії впродовж усього ХІХ ст., наприкінці 1850-х рр. стало своєрідним ферментом демократичності позиції представників російської інтелектуальної еліти та чиновників вищого рангу. Впродовж 1858-61 рр. передоваросійська громадськість підтримувала устремління поляків до свободи [11, С. 37]. Зміни настроїв у російському суспільстві щодо «польського питання» відбувалися разом із зростанням національних вимог поляків, а також супроводжувалися націоналізацією свідомості самих росіян. Польський національно-визвольний рух, його програма відродження польської державності, сприяли «формування» ідей російської нації та російських національних інтересів, що обумовило загострення російсько-польського протистояння після повстання 1863 р. [11, С. 38].

Своє бачення польської проблеми та шляхи його вирішення представив і київський губернатор П. Гессе у листі до редактора «Русских Ведомостей», що вийшов друком у №59 за 1863 рік.

Однією з найбільших проблем краю, генерал-лейтенант П. Гессе, вважав польське шляхетське землеволодіння, а ліквідація якого одним із необхідних заходів з обмеження польського впливу в краї. Київський губернатор, пропонує свої варіанти розв'язання ситуації, що історично склалась на Правобережній Україні: «Необходимо стараться, чтобы на землях нашего края сколь можно более селились помещики русского происхождения; для этого необходимо содействие правительства ссудами под залог покупаемых земель, и ссуды эти должны быть усилены, с разстрочкою на 50 и более лет: за то покупатель земли обязать дать подписку, чтобы купленная им с такими льготами земля не могла быть иначе им переуступлена или продаваема, как православному русскому [13, с. 727-728]». Посередником же між польськими шляхтичами і «русскими» поміщиками, на думку П. Гессе, має стати уряд, який буде «покупать имения с аукциона (вообще аукционныя продажи должны происходить в столицах, а не на местах; русским покупателям было бы более удобства) и переуступать их потом русским помещикам, ... и наконец давать эти земли в вознаграждения за службу достойным местным чиновникам, что конечно привлекло бы в наш край множество русских, которых так мало в Волынской Подольской губерниях [13, с.728]».

У своїй статті київський цивільний губернатор П. Гессе відзначає певну бездіяльність уряду у цій царині: «Мы по крайней мере ничего не сказали сильнее этих слов», та робить досить важливий висновок, що «если ми не обрусим наш западный край в 15 или 20 лет, то может быть должны будем понести неисчислимыя бедствия [13, с.728]».

7 січня 1864 р. за №46 у журналі губернського правління зареєстровано постанову губернатора П.Гессе згідно якої обов'язки губернатора, у зв'язку із погіршенням стану здоров'я, буде виконувати віце-губернатор П.Селецький до періоду заміщення посади новим губернатором[9, арк. 35].

Павло Іванович Гессе помер в 1880 р. у Флоренції, де і був похований.

Отже, постать київського губернатора П. І. Гессе важлива в історії управління територіями, набутими Російською імперією. На відміну від інших київських губернаторів другої половини ХІХ ст. П. Гессе вдалося досить довгий час (майже 10 років) перебувати на цій посаді. Під час призначення губернатора обов'язково враховувалась політика верховної влади стосовно управління регіоном. Відправлений на територію України П. І. Гессе не просто виконував формальні, визначені законодавством обов'язки начальника губернії, а й додаткові, що полягали у підтриманні спокою у краї, підвищенні ефективності з впровадження імперської політики на місцях, лобювання щодо мовного питання тощо. П. І. Гессе був детально ознайомився з особливостями та потребами краю, що зумів викласти у своєму листі про стан справ у губернії та шляхи їхнього вирішення. Але загострення хвороби та нерозуміння ідей київського чиновника не дозволили втілити свій проект в дію.

Джерела та література:

1. Бармак М. Волинський губернатор у військовій політиці Російської імперії наприкінці ХVІІІ-початку ХІХ ст. / М. Бармак, В. Желізняк // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету ім. Володимира Гнатюка. Сер. Історія / за заг. ред. І. С. Зуляка; редкол.: М. Алексієвець, Л. Алексієвець, М. Бармак [та ін.]. – Тернопіль: ТНПУ, 2012. – Вип. 2. – С. 11-13.
2. Бурдін М. Особливості функціонування органів попереднього слідства в Правобережній Україні у 60-х-80-х рр. ХІХ ст. / М. Бурдін // Форум права. – 2011. – № 1. – С. 163-168.
3. Витте С. Воспоминания (Царствование Николая II) / С.Витте. – Берлин: Слово, 1922. Т.1. – 510 с.
4. Воробей Р. Організаційна структура регіональної влади на прикладі Чернігівської губернії (друга половина ХІХ-початок ХХ ст.) // Ефективність державного управління в контексті глобалізації та євроінтеграції: Матеріали наук.-практ. конф. за міжнар. участю (29 трав. 2003 р., м. Київ): У 2 т. / За заг. ред. В.І.Лугового, В.М.Князева. – К.: Вид-во НАДУ, 2003. – Т. 2. – С. 405–407.
5. Воспоминания о Тарасе Шевченко. – К.: Дніпро, 1988. – 608 с.

6. Губицький Л. Система відносин дворянина і кріпака Київської губернії в першій половині XIX століття / Л. Губицький, Г. Мельник // Вісник Київського національного торговельно-економічного університету. – 2010. – № 4. – С. 108-118.
7. Державний архів Київської області (Далі – ДАКО).–Ф.1. – Оп.336. – Спр. 5271.
8. ДАКО.–Ф.1. – Оп.336. – Спр. 5353.
9. ДАКО.–Ф.1. – Оп.336. – Спр. 5271.
10. Желізняк В. Особливості взаємовідносин дворянського зібрання та губернатора у Волинській губернії кінця XVIII-початку XIX ст. / В.Желізняк // Україна-Європа-Світ: міжнар. зб. наук. праць. Сер. Історія, міжнародні відносини. – 2012. – Вип. 10. – С. 438-442.
11. Земський Ю. Селянська реформа 1861 р. в контексті протиріч національних інтересів в Правобережній Україні / Ю. Земський // Краєзнавство: наук. журнал. – 2011. – № 1. –С.36-47.
12. Казьмирчук М. Соціально-економічний розвиток Київської губернії (друга половина XIX – початок XX ст.): Автореф. дис... доктора іст. наук: 07.00.01 / М. Казьмирчук; ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди», Переяслав-Хмельницький, 2012. –37 с.
13. Катков М. Собрание передовых статей Московских ведомостей за 1863 г. / М. Катков. – Москва: Издание С. Катковой, 1897. – 785 с.
14. Киевский телеграф. – 1862. – 18 января. –С.1.
15. Маркевич О. Феномен М. І. Комбурля або хроніка правління волинського губернатора / О. Маркевич // Проблеми історії України XIX-початку XX ст. – 2011. – Вип. 19. – С. 59-72.
16. Маркевич О. Волинський губернатор і генерал-губернатор у взаємодії та протиріччях (кінець XVIII-перша половина XIX ст.) / Гуржіївські історичні читання: [зб. наук. пр.]. Вип. 5 / НАН України, Ін-т історії України НАН України, ЧНУ ім. Б. Хмельницького. – Черкаси: Видавництво ЧНУ ім. Б. Хмельницького, 2012. – С.201-204.
17. Миллер А. И. «Украинский вопрос» в политике властей и русаком общественном мнении (вторая половина XIX века) / А.И.Миллер. - СПб, «Алетейя», 2000. - 260 с.
18. Павловский И. Полтавцы: Иерархи, государственные и общественные деятели и благотворители / И.Павловский. – Полтава, 1914. – 294 с.
19. Русский биографический словарь: в 25-ти томах. – Санкт-Петербург: Тип. И.Н. Скороходова, 1896-1918.
20. Русский биографический словарь: Герберский – Гогенлоэ. – Т. 5 / Изд. под ред. Н. Чулкова. – Москва: тип. Г. Лиснера и Д. Совко, 1916. – с.442.
21. Тарас Шевченко: Документи та матеріали до біографії. 1814-1861 / За ред. Є. Кирилюка. – К., 1982. – 432 с.
22. Шандра В. Адміністративні установи Правобережної України кінця XVIII-початку XX ст. в російському законодавстві: джерелознавчий аналітичний огляд / В. Шандра. – К., 1998. – 75 с.
23. Шандра В. Генерал-губернаторства в Україні: XIX-поч. XX ст. / НАН України. Інститут історії України. – К.: Інститут історії України, 2005. – 427 с.

24. Шандра В. Губернатор: історичний вимір / В.Шандра // Газета «День» [Електроний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.day.kiev.ua/uk/article/istoriya-i-ya/gubernator-istorichniy-vimir>.

25. Шандра В. Соціальні та політичні наслідки для України польського Січневого повстання 1863 р. / В. Шандра // Український історичний журнал. – К: ТОВ «Імекс-ЛТД», 2014. – №1. – с.108-119.

26. Шевченко Т. Повне зібрання творів: у 12-и томах. – Т.6. – К.: Наукова думка, 2003. – 632 с.

References

1. Barmak M. Volinskiy gubernatoru viyskoviy polititsi Rosiyskoi imperii naprikintsi XVIII-pochatku XX st. / M. Barmak, V. Zheliznyak // Naukovi zapiski Ternopilskogonatsionalnogopedagogichnogouniversitetu im. VolodimiraGnatyuka. Ser. Istoriya / zazag. red. I. S. Zulyaka; redkol.: M. Aleksievets, L. Aleksievets, M. Barmak [ta in.]. – Ternopil: TNPU, 2012. – Vip. 2. – S. 11-13.

2. Burdin M. Osoblivosti funktsionuvannya organiv poperednogo slidstva v Pravoberezhniy Ukraini u 60-kh-80-khrr. XX st. / M. Burdin // Forum prava. – 2011. – № 1. – S. 163-168.

3. Vitte S. Vospominaniya (Tsarstvovanie Nikolaya II) / S. Vitte. – Berlin: Slovo, 1922. Т.1. – 510 s.

4. Vorobey R. Organizatsiyna struktura regionalnoi vladi na prikladi Chernigivskoi gubernii (druga polovina XX-pochatok XX st.) // Yefektivnist derzhavnogo upravlinnya v konteksti globalizatsii ta evrointegratsii: Materiali nauk.-prakt. konf. za mizhnar. uchastyu (29 trav. 2003 r., m. Kiiv): U 2 t. / Za zag. red. B. I. Lugovogo, V.M. Knyazeva. – K.: Vid-vo NADU, 2003. – Т. 2. – S. 405–407.

5. Vospominaniya o Tarase Shevchenko. – K.: Dnipro, 1988. – 608 с.

6. Gubitskiy L. Sistema vidnosin dvoryanina i kripaka Kiiivskoi gubernii v pershiy polovini XX stolittya / L. Gubitskiy, G. Melnik // Visnik Kiiivskogo natsionalnogo torgovelo-ekonomichnogo universitetu. – 2010. – № 4. – S. 108-118.

7. Derzhavniy arkhiv Kiiivskoi oblasti (Dali – DAKO). –F.1. – Op.336. – Spr. 5271.

8. DAKO. –F.1. – Op.336. – Spr. 5353.

9. DAKO. –F.1. – Op.336. – Spr. 5271.

10. Zheliznyak V. Osoblivosti vzaemovidnosin dvoryanskogo zibrannya ta gubernatora u Volinskiy gubernii kintsya XVIII-pochatku XX st. / V. Zheliznyak // Ukraina-Evropa-Svit: mizhnar. zb. nauk. prats. Ser. Istoriya, mizhnarodni vidnosini. – 2012. – Vip. 10. – S. 438-442.

11. Zemskiy Yu. Selyanska reforma 1861 r. v konteksti protirich natsionalnikh interesiv v Pravoberezhniy Ukraini / Yu. Zemskiy // Kraeznavstvo: nauk. zhurnal. – 2011. – № 1. – С.36-47.

12. Kazmirchuk M. Sotsialno-ekonomichniy rozvitok Kiiivskoi gubernii (druga polovina XX– pochatok XX st.): Avtoref. dis... doktora ist. nauk: 07.00.01 / M. Kazmirchuk; DVNZ «Pereyaslav-Khmelnitskiy derzhavniy pedagogichniy universitet imeni Grigoriya Skovorodi», Pereyaslav-Khmelnitskiy, 2012. –37 s.

13. Katkov M. Sobranie peredovykh statey Moskovskikh vedomostey za 1863 g. / M. Katkov. – Moskva: Izdanie S. Katkovoy, 1897. – 785 s.

14. Kievskiy telegraf. – 1862. – 18 yanvarya. –С.1.

15. Markevich O. Fenomen M. I. Komburleya abo khronika pravlinnya volinskogo gubernatora / O. Markevich // Problemi istorii Ukraïni XIX-pochatku XX st. – 2011. – Vip. 19. – S. 59-72.
16. Markevich O. Volinskiy gubernator i general-gubernator u vzaemodii ta protirichchyakh (kinets KhVIII-persha polovina KhIKh st.) / Gurzhiivski istorichni chitannya: [zb. nauk. pr.]. Vip. 5 / NAN Ukraini, In-t istorii Ukraini NAN Ukraini, ChNU im. B. Khmel'nitskogo. – Cherkasi: Vidavniststvo ChNU im. B. Khmel'nitskogo, 2012. – S.201-204.
17. Miller A. I. «Ukrainskiy vopros» v politike vlastey i rusakom obshchestvennom mnenii (vtoraya polovina XIX veka) / A. I. Miller. - SPb, «Aleteyya», 2000. - 260 s.
18. Pavlovskiy I. Poltavtsy: Ierarkhi, gosudarstvennye i obshchestvennye deyateli i blagotvoriteli / I. Pavlovskiy. – Poltava, 1914. – 294 s.
19. Russkiy biograficheskiy slovar: v 25-ti tomakh. – Sankt-Peterburg: Tip. I.N. Skorokhodova, 1896-1918.
20. Russkiy biograficheskiy slovar: Gerberskiy – Gogenloe. – T. 5 / Izd. pod red. N. Chulkova. – Moskva: tip. G. Lissnera i D. Sovko, 1916. – s.442.
21. Taras Shevchenko: Dokumenti ta materiali do biografii. 1814-1861 / Za red. Є. Kirilyuka. – K., 1982. – 432 s.
22. Shandra V. Administrativni ustanovi Pravoberezhnoi Ukraini kintsya XVIII-pochatku XX st. v rosiyskomu zakonodavstvi: dzhereloznavchiy analitichniy oglyad / V. Shandra. – K., 1998. – 75 c.
23. Shandra V. General-gubernatorstva v Ukraini: XIX-poch. XX st. / NAN Ukraïni. Institut istorii ukraini. – K.: Institut istorii Ukraini, 2005. – 427 s.
24. Shandra V. Gubernator: istorichniy vimir / V. Shandra // Gazeta «Den» [Yelektroniy resurs]. – Rezhim dostupu: <http://www.day.kiev.ua/uk/article/istoriya-i-ya/gubernator-istorichniy-vimir>.
25. Shandra V. Sotsialni ta politichni naslidki dlya Ukraini polskogo Sichnevogo povstannya 1863 r. / V. Shandra // Ukrainskiy istorichniy zhurnal. – K: TOV «Imeks-LTD», 2014. – №1. – c.108-119.
26. Shevchenko T. Povne zibrannya tvoriv: u 12-i tomakh. – T.6. – K.: Naukova dumka, 2003. – 632 s.

Аннотация

В статье рассматривается служебный и жизненный путь киевского гражданского губернатора Павла Ивановича Гессе. Исследуются основные механизмы и меры внедрение российской имперской политики в Киевской губернии, роль гражданского губернатора в системе имперской власти на местах. Анализируются основные социально-экономические и политические постановления губернатора в контексте общественно-политической жизни Российской империи не только на должности киевского гражданского губернатора, а во время пребывания на других правительственных должностях в украинских губерниях.

Ключевые слова: Павел Иванович Гессе, чиновник, губернатор, крестьянская реформа 1861, польское восстание 1863.

Annotation

In the article the way of life and service of Kyiv civil governor P. Hesse. We study the basic mechanisms and implementation measures of the Russian imperial policy in the Kiev province, the role of civil governor in the system of imperial power on the ground. Analyzes the main socio-economic and political resolution of the governor in the context of social and political life of the Russian Empire not only as civil governor of Kyiv, and while in other government positions in the Ukrainian provinces.

Special attention is devoted to the study methods and activities of civil governor of the Kiev P.Hesse the implementation of liberal-democratic reforms of Alexander I in the Kiev province. The author analyzes the policy of civil governor P.Hesse Kiev during the Polish uprising of 1863, and highlights the attitude P.Hesse the «Polish problem» and possible ways to resolve it.

Based on published archives, varieties of memoirs literature and epistolary to reveal the problem of relationship between Kyiv civil governor P. Hesse and Ukrainian poet, artist T. Shevchenko who represented Ukrainian national liberation movement in the first half of the nineteenth century. Describe the main stages of relationships between these personalities and analyze their development. Reveal the attitude to Ukrainian artist at that time officials, aristocratic and intellectual circles, not only in the case of Cyryl and Methodiyi Brotherhood in 1847, but also after serving the sentence.

Keywords: *Pavlo Hesse, official, governor, peasant reform in 1861, the Polish uprising of 1863.*

УДК 94:351. 74 (470+571) (092)

**Олександр Терещенко
(Київ)**

**ФЕНОМЕН МАЛОЇ БАТЬКІВЩИНИ І НЕЧУЯ-ЛЕВИЦЬКОГО
ЯК ФАКТОР ВПЛИВУ НА ФОРМУВАННЯ СВІТОГЛЯДУ МИТЦЯ**

У статті О.Терещенка «Феномен малої Батьківщини І.Нечуя-Левицького як фактор впливу на формування світогляду митця» здійснена спроба висвітлити вплив історії та культури малої Батьківщини на становлення національної свідомості І.Нечуя-Левицького, використовуючи краєзнавчий матеріал розкрито роль та місце краю в творчості митця, яка сповнена посиланнями та описами місцевості Стеблева, звідки був родом митець, простежено етапи формування світогляду на яких мала Батьківщина справила вирішальне значення та стала головним джерелом мистецьких зацікавлень.

Ключові слова: *Корсунь, історичні пам'ятки, мала Батьківщина, Стеблів, світогляд.*

Актуальність статті полягає в тому, що в умовах сучасної суспільно-політичної ситуації в країні виникає необхідність поширення серед громадськості регіонів України комплексу знань про історико-культурну спадщину рідного краю на основі широкої джерельної бази, що сприяє зростанню національної свідомості громадян, почуття гордості за свою